

A jénai konstelláció néhány magyar vonatkozása a 18–19. század fordulóján

A Dieter Henrich és Manfred Frank munkássága nyomán kibontakozott konstellációkutatás mind tartalmi, mind metodikai szempontból fordulatot hozott a posztkantianus filozófiák interpretációjában azáltal, hogy a kontaktológiai mozzanatok, illetve a periférikusabb szövegek – így a levélváltások és az előadásjegyzetek – rekontextualizálása segítségével végezték el a német idealizmus kialakulási folyamatának történeti rekonstrukcióját (Weiss 2007. 7–16). Mind-ebből adódóan nemcsak a tradicionális, hegeli eredetű fejlődéskép rendeződött át, hanem a jénai konstelláció egyetemjárással kapcsolatos – vagyis nem német – elemei, illetve az ezekhez kötődő recepciós folyamatok is új értelmezési keretet nyertek.

A német idealizmus jénai kibontakozásának befolyása a magyarországi filozófia történetére nézve is meghatározó volt. A hazai recepciótörténeti kutatások a korábbiakban elsősorban a Kant- és Hegel-vitákra koncentráltak, ezt követően viszont számos tanulmány jelent meg Fichte, Schelling és Fries filozófiájának a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Nagyfejedelemség területén végbement befogadásáról is. A jénai peregrináció filozófiatörténeti aspektusának átfogó értékelésére azonban ezidáig nem került sor, s jobbára háttérben maradt annak a problémának a vizsgálata is, hogy a magyarországi peregrinusok milyen módon éltek az ottani instrumentális háttér által nyújtott lehetőségekkel, illetve hogy miként illeszkedtek be magának a jénai konstellációnak a kulturális közegébe.

A továbbiakban a 18–19. századi magyar filozófiatörténet e rövid, ám meglehetősen intenzív recepciós szakaszát, a posztkantianus filozófiák jénai kulminációjának hatását vizsgálom, elsődlegesen peregrináció-történeti aspektusból, a következő három kérdésre keresve választ:

- (1) Milyen formában, és milyen mértékben tudtak bekapcsolódni a jénai magyar peregrinusok a posztkantianus filozófiák közvetítésének folyamatába?
- (2) Milyen instrumentális adottságok könnyítették meg a német idealizmus korai jelenségeinek viszonylag széles körű recepcióját a Jénában tartózkodó magyarországi és erdélyi diákok körében?

(3) Mely korabeli magyar szerzők munkái váltak ismertté a német idealizmus kialakulásának jénai közegében?

I. REINHOLD, FICHTE ÉS SCHELLING ELŐADÁSAINAK MAGYARORSZÁGI HALLGATÓI

1795-től, vagyis a kanti eszméknek a magyarországi katolikus iskolákban történt betiltását követően a protestáns intézmények, illetve az onnét kiinduló egyetemjárás váltak a kantianus és posztkantianus hatásközvetítés letéteményeseivé. A korábbi protestáns peregrinációt jellemző egyértelmű református dominanciához képest a 18. század utolsó évtizedének új jelenségévé vált az evangélikusok gyors társadalmi és kulturális térnyerése, s ezen felekezeti expanzió keretében szepességi és erdélyi szász hungarusok is nagy számban keresték fel a német egyetemeket. A Jénába peregrinálók aránya erőteljesen megnövekedett ebben az időszakban (Mokos 1890. 86–88). Létszámuk éppen a német idealizmus kialakulásának éveiben volt a legmagasabb – 1796-ban 40, 1798-ban 55 magyarországi és erdélyi diák iratkozott be az egyetemre (Rasche 2006. 199) – így Reinhold, Fichte és Schelling előadásainak is viszonylag kiterjedt magyar hallgatósága volt.

Már Karl Leonhard Reinhold is számottevő hungarus hallgatói körrel rendelkezett, akik közül többen Kielbe is követték a Jénát 1794-ben elhagyó professzort (Weiss 2009. 108–112). Reinhold asszisztense az a Wilhelm Kalmannként említett magyarországi peregrinus volt, akinek fennmaradt jegyzetei képezték – két másik egykori német hallgató feljegyzései mellett – a professzora által 1792 és 1794 között tartott előadások szövegkiadásának alapját (Giovanni 2010. 292–293). Kalmann – aki később egy grazi birtokon vállalt gazdatiszti állást, s kapcsolatba került a jakobinus mozgalommal is (Rasche 2006. 210) – 1795-ben végképp elsodródott a filozófiától, előrevetítve ezzel a hazatérő magyar peregrinusok túlnyomó többségének későbbi sorsát.

Johann Gottlieb Fichte előadásait 140 magyarországi és 37 erdélyi diák hallgatta (Hajós 1999. 187), s a filozófus hatásának intenzitását jól jelzi a nagyrészt peregrinációs csatornákon keresztül Erdélybe került műveinek jelentős száma is (Hajós 1999. 182–184). A magyar peregrinusok tudománytan iránti érdeklődését öt olyan emlékkönyv is dokumentálja, amelyben Fichte-idézet található (Mándity 2015. 198–199). Az ateizmussal megvádolt filozófus védelmében 1799 áprilisában a weimari hercegnél kérvénnyel interveniáló kétszázötvenhárom főből – a nevekből, illetve származási helyekből kikövetkeztethetően – egyhatodnyian, azaz hozzávetőleg negyvenen voltak magyar kötődésűek (Hase 1856. 94–97).

Schelling hallgatóinak számáról nincs pontos adatunk, de számos peregrinusról tudható, hogy látogatta a filozófus kurzusait (így például Molnos Dávid, Przemysli Lengyel István és Schwarz János Mihály), Dianovszky Sámuel pedig

levélben tájékoztatta a Göttingenben tartózkodó Romy Károly Györgyöt a szóban forgó jénai előadásokról. 1801 novemberében például arról számolt be, hogy Schelling a természetet az abszolútum működéseként interpretálta, Romyhoz írott másik levele pedig – a természetfilozófiai koncepció találó és tömör összefoglalása mellett – konkrét művekre és szöveghelyekre való utalásokat is tartalmaz, kiemelve hogy a filozófus előadásában főként a *Fernere Darstellungen aus dem System der Philosophie* című műve gondolatmenetét követte (Bachrach 1942. 24–25 és 47–59).

A Jénában kialakult magyar schellingiánus körre elsőként Sas Andor hívta fel a figyelmet (Sas 1914. 674–679). Hajós József Bodó Sámuel tartotta közülük a legjelentősebbnek (Hajós 1970. 1028), Mészáros András pedig azzal nyomatékosította e korai recepció fontosságát, hogy kiemelte: „csoportként jellemezhető a schellingi természetfilozófiát követő gondolkodók köre” (Mészáros 2000. 134).

Bodó Sámuel a filozófiatörténeti összefoglalók Schelling Jénában doktrált tanítványaként tartották számon. Bodó valóban egyike volt annak a három magyarnak, aki 1798-ban filozófiai doktori címet kapott Jénában, ám mint az a Friedrich Schiller Egyetem archívumában található iratok, közöttük a szintén fennmaradt oklevelek is tanúsítják, Liptay Mátyással és Gryllus Sámuellel együtt az ő számára is védés nélkül ítelték oda a tiszteleti doktori címet (Universitätsarchiv Jena Bestand M, Nr. 216, Bl. 64). Bodó, akinek neve a Fichte védelmében beadott kérvény aláírói között is szerepel (Estes–Bowman 2010. 220), 1802-ben Liptay Mátyással közösen járt közbe a magyar hivatali szerveknél a posztkantianus filozófiák oktatása ügyében, s hathatós szerepe volt abban, hogy a fichteánus filozófia betiltását követelők végül nem értek el eredményt a pozsonyi országgyűlésen (Rasche 2006. 204).

A schellingi természetfilozófia iránt érdeklődő magyarok közül báró Podmaniczky Károly került a legszorosabb személyes kapcsolatba a filozófussal, akitől 1802 novemberétől 1803 márciusáig tartó jénai tartózkodása során magánórákat is vett. A korábban a selmecbányai akadémián végzett báró érdeklődése elsődlegesen az ásványtanra irányult, így tanulmányútjának célja, a schellingi filozófia megismerésén túl, mineralógiai ismereteinek és kapcsolatrendszerének kiszélesítése volt (Gurka 2008. 337–338). A magyar főúri műkedvelő viszonylag közeli nexust alakított ki Schelling környezetének számos tagjával, s neve Carolina Michaelisnek, Schelling feleségének a levelezésében is többször felbukkan. Julia Gotternek például arról számolt be, hogy 1802-ben Karácsonyt Schellinggel és Podmaniczkyval együtt töltötték (Waitz 1871. 233), másik levelében pedig a jénai kör társasági életéről – s abban a magyar báró szerepéről – festett érzékletes képet (Damm 1984. 303). Podmaniczky a filozófus társaságában meglátogatta Goethét, s a magyar báró bejegyzése – 1803. március 6-i dátummal – megtalálható August Goethe emlékkönyvében (Goethe- und Schiller-Archiv, Weimar, GSA 37/XXIII, 4 76). Podmaniczky schellingi filozófia iránti elkötelezettségét Karl Ludwig Knebel egyik levele is tanúsítja (Düntzer–Herder 1862. 228).

Filozófiatörténeti összefoglalóink általában említést tesznek a főként magyar peregrinusokból álló korai schellingiánus csoport létéről (vö. Hanák 1990. 60–65; Mészáros 1999. 87), ám éppen a hazai hatásközvetítés akadályoztatottságára való tekintettel többnyire nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget működésüknek, holott a kör néhány tagja jénai tartózkodása során aktívan bekapcsolódott a schellingi természetfilozófia diskurzusaiba is, paradox módon nem az egyetemi filozófia intézményi közegében, hanem a jénai Ásványtani Társaság ülésén.

II. AZ ÁSVÁNYTANI TÁRSASÁG MINT A JÉNAI MAGYAR PEREGRINUSOK TERMÉSZETFILOZÓFIAI HATÁSKÖZVETÍTÉSÉNEK SZÍNHELYE

A jénai peregrinusok számára ritka és igen szerencsés együttállás alakult ki a 18. század legvégén, lévén hogy a teológiai és filozófiai stúdiumok céljából érkezettek viszonylag nagy számban válhattak szereplőivé az 1797-ben alapított Ásványtani Társaság (Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena) munkájának, amelynek – leginkább Goethe ez irányú diszciplináris preferenciája révén – meghatározó jelentősége volt a jénai kapcsolati rendszerek formálódásában (Heide 2015. 9–23).

A mineralógia, a maga diszciplináris határain túlterjeszkedve, különleges státusszal rendelkezett Jénában. Schelling Goethe iniciatívája nyomán történt professzori kinevezését például jelentősen befolyásolta, hogy a költőminiszter a filozófustól várta saját ásványtani elgondolásainak természetfilozófiai alátámasztását. Esmecseréiknek kezdetben gyakori témája volt a mineralógia, a huszonnyolc évesen katedrát kapott professzor például Johann Friedrich Wilhelm von Charpentier ércelérek keletkezéséről szóló könyvét is kölcsönkérte Goethétől (Engelhardt 2003. 217), egy 1801-es levelében pedig arról írt mentorának, hogy a metamorfózis a szerves természetben is jelen lévő folyamat (Schelling 1963. 240–144).

Mineralógiai utalások magukban a korai Schelling-szövegekben is találhatóak. A *Bevezetés a természetfilozófia első rendszerének vázlatához* című írásában az ásványtan feladatát – a weneriánus mineralógia szemléletének jegyében – a Föld könyvének visszalapozásában látta a filozófus (Schelling 1958. 291), az *Előadások az akadémiai stúdiumok módszeréről* szerint pedig a természettudományok számára a geológia jelenthet átfogó integrációs keretet. Ezzel párhuzamosan azonban – s ez egyben a Goethével való szoros személyes nexus végét is jelentette – egyre inkább a fizikai-elektromosságtani fogalmak vették át az argumentációs bázis szerepét Schelling írásaiban.

Az Ásványtani Társaság története tehát mind Goethe mecénatúrája, mind pedig a schellingi természetfilozófiával való átfedések következtében szerves részét képezi a jénai konstelláció jelenségegyüttesének, így a hazai posztkan-tiánus recepciótörténet szempontjából is lényeges, hogy éppen e tudományos

testület volt a legjelentősebb magyar részvételi aránnyal rendelkező jénai intézmény. Az Ásványtani Társaság első elnökéül gróf Teleki Domokost választották meg, a 19 alapító tagból 3 volt magyar, a német titkár mellé pedig mindig választottak magyar titkárt is. 1801-ben az 595 fős tiszteleti tagság soraiból 73 származott a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Nagyfejedelemség területéről. Mindez jól jelzi a magyar montanisztika megnövekedett tekintélyét, ami annak volt köszönhető, hogy az 1770-es évek közepétől kibocsátott kamarai rendelkezések nyomán a magyar nemesfémbányászat a Habsburg-monarchia egyik gazdasági húzóágazatává vált (Gurka 2017b. 1043–1062).

A magyar, illetve hungarus peregrinusok között kiemelkedően nagy volt a szepességiek és erdélyiek aránya, akik éppen a Kárpát-medence ásványokban leggazdagabb vidékeiről érkeztek, s így viszonylag nagy számban válhattak szereplőivé az Ásványtani Társaság munkájának, vagyis a tudományos üléseknek, s a tudományos testület által koordinált gyűjteményfejlesztéseknek és ásványcseréknek. Mindebből adódóan a Társaság rendezvényei ideális terepet jelentettek a magyar tagság természetfilozófiai vonatkozású megnyilatkozásainak is.

A magyar peregrinusok jénai működésének egyik leglátványosabb sikere a Bodó Sámuel és két társa által elnyert „doctor philosophiae” cím volt, ami csak akkor helyezhető megfelelő történeti konnotációba, ha számot vetünk azzal a ténnyel, hogy az Ásványtani Társaság nem csupán az egyetem mineralógiai professzúrájának volt kiegészítő intézménye, hanem a filozófia vonatkozásában is egyfajta pótlólagos instrumentalizációt biztosított.

A három tiszteleti doktor mindegyike tagja, sőt Liptay Mátyás 1798 és 1803 között magyar titkára is volt a Társaságnak, maga Bodó pedig az egyik legaktívabb előadójává vált a testület üléseinek. A jegyzőkönyvek alapján öt magyar tag által tartott előadás azonosítható be a filozófiai témájúként (Gurka 2015. 49–73), ám ezek közül csupán Bodó Sámuel két írása jelent meg a társaság *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena* című évkönyvében. A magyar szerző *Versuch eines Vorschlages die Mineralogie wissenschaftlich zu begründen* című, 1802-ben közzétett előadásában az ásványtan szisztematikus tudományként való megalapozásának szükségességét hangsúlyozta. Írása még főként Fichte hatását mutatta, de már erőteljesen jelen volt benne a természet produktivitásának schellingi eszméje is. Egyértelműen Schellingre utaló terminusok a spekulatív fizika és a dualitás. Bodó a természettudománynak (*Naturwissenschaft*) a természetismerettel (*Naturerkenntnis*) való szembeállításában szintén követte Schellinget, továbbá abban is, hogy a természettudomány fogalmát a spekulatív filozófiával kapcsolta össze (Bodo 1802. 66).

Bodó 1800-ban olvasta fel a később nyomtatásban szintén megjelent másik tanulmányát (*In der gesamten Natur folglich auch in der Mineralogie ist schlechterdings nichts absolut todtes, lebloses und unthätiges, sondern alles thätig, wirkend und produktiv*). Ebben a kanti dinamikus szemlélet követőjeként lépett fel, s ugyanakkor a szerves és szervetlen természet egységét is hangsúlyozta, Schelling *A világlélekről*

című írásának szellemében (Bodó 1804. 95–110). A schellingi természetfilozófia hatásait vélhetően nem csupán Bodó írásai közvetítették a Társaság tagsága számára, szintén schellingi reminiscenciákat sejtet ugyanis a Theil aus Igló néven említett Theil Mihály egy 1799-es ülésen elhangzott, de nem publikált előadásának a címe: *Einfluss der Naturphilosophie auf die Mineralogie*.

Bodó Sámuel szövegeinek kérdésfelvetései – bár mind filozófiai, mind diszciplináris vonatkozásban teljesen szinkronban voltak az aktuális jénai problematizálásokkal – sem jellegükben, sem megközelítésmódjukban nem tekinthetők önálló koncepciójúnak, ám ezzel együtt éppen ő volt az, aki az Ásványtani Társaság ülésein elsőként foglalkozott a mineralógia tudományként való megalapozásának és a természet egységének problémájával. Német szerző, a jénai egyetem filozófiai fakultásának Kirsten nevű adjunktusa, csak évekkel később, 1803 januárjában, a társaság huszadik ülésen tartott hasonló témában előadást. Mivel Bodó a schellingi természetfilozófiai mineralógiai adaptálásával némileg elébe ment a jénai történeteknek, a szóban forgó recepciós jelenségeket nem csupán a magyar filozófiatörténeti folyamatok terében lehet, illetve szükséges elhelyezni, hanem a konstellációkutatás értelmezési keretében is.

Noha a fenti tények egyértelműen alátámasztják Hajós József megjegyzését, miszerint Bodót az egyik legeredetibb schellingiánusunkként kell számon tartanunk (Hajós 1970. 1028), az *Annalen*ben megjelent írásai magyarországi vonatkozásban teljesen visszhangtalanok maradtak. Miután hazatért, kiszakadt az őt inspiráló szellemi közegből, s – annak ellenére, hogy az eperjesi kollégiumban kapott állást (Vandrák 1867. 24) – felhagyott a filozófiai tanulmányok írásával, vagy legalábbis nincsenek adatok későbbi munkáiról. A jénai egyetem levéltárában fennmaradtak az Ásványtani Társaság igazgatójához, Lenz professzorhoz írott levelei, amelyekben elsősorban ásványgyűjteményének fejlesztéséről írt, ugyanakkor kiolvasható belőlük törekvéseinek ellehetetlenülése is (Universitätsarchiv Jena, Bestand U, Abt. IX. Nr. 6 MB Nr. 565, 595, 808). A doktori címet megköszönő 1800. február 8-ai levelében összegzésszerűen, s a többi magyar sorstársának helyzetére is érvényes módon jelenítette meg az intézményi lehetőségek differenciájából, illetve a kulturális szintkülönbségből adódó korlátokat: „Mi magyarok sajnos csak ritkán igénylünk ilyen ösztönzőket, mivel százféle különböző ügyünk közepette inkább rabszolgái, mintsem urai vagyunk a körülményeknek, s ezen iskolában inkább csak életbölcsséget tanulunk, mintsem a tudományokhoz és erényekhez szükséges önállóságot”.

A 18–19. század fordulóján megélnéknélő egyetemjárás következtében viszonylag sok magyar peregrinus kaphatott tehát képet elsődleges forrásból Reinhold, Fichte, illetve Schelling gondolatairól, az intézményi háttér fejletlensége miatt azonban a hazatérők csak igen töredékesen tudták adaptálni a Jénában megismert filozófiák hatásait. Fichte és Schelling gondolatai csupán az 1810-es évek végétől, vagyis az első rendszeres folyóirataink megjelenésé-

vel juthatnak el az érdeklődők tágabb köréhez, néhány korabeli magyarországi szerző természettudományos műve viszont adalékkal szolgálhatott a kanti és a posztkantianus filozófiák argumentációi számára is.

III. WINTERL JAKAB DUALISZTIKUS KÉMIAJÁNAK SCHELLINGI RECEPCIÓJA

A 18–19. század fordulóján a német filozófia több főművében is található magyarországi szerzők munkáira történt hivatkozás, ám ezeket szinte kizárólag a külföldi tudomány-, s kisebb mértékben a filozófiatörténeti szakirodalom tartja számon.

Kant több művében – így *A tiszta ész kritikájában* (B 15, Kant 2004 62), a *Prolegomenában* (Kant 1999. 23) és *Az ítélőerő kritikájában* (Kant 1979. 53) – hivatkozott a Göttingenben, majd Halléban oktató Segner János András könyveire, aki a konkrét és érzékletes matematikai mennyiségeken túli előzetes ismeretekre vezette vissza a számok – illetve tágabb értelemben a fogalmak – konstrukciójának lehetőségét, matematikai előzményét adva ezzel a kanti szemlélet-fogalomnak (Gurka 2017a. 103–107).

A posztkantianus szerzők által legtöbbször idézett magyarországi tudós a pesti egyetem kémia professzora, az osztrák születésű Jakob Joseph Winterl (1739–1809) volt. A professzor latinul megjelent művében (*Prolusiones ad chemiam seculi decimi noni*. Buda, 1800) a kanti alaperők fogalma nyomán kidolgozta a dualisztikus kémia rendszerét (Szabadváry 1998. 84–88). Elméleteinek széles körű ismertsége mindenekelőtt abból adódott, hogy két munkáját is németre fordították: a *Prolusiones* 1803-ban Hans Christian Ørsted átültetésében látott napvilágot Regensburgban *Materialien zu einer Chemie des neunzehnten Jahrhunderts* címmel, a *Vier Bestandteile der anorganischen Natur* című – Schuszter János tollából való – átdolgozást pedig a jénai Frommann kiadó jelentette meg 1804-ben (Gurka 2006. 39–45). Winterl népszerűségét jól jelzi, hogy Karl Gottlob Kastner a jénai egyetemen külön kurzust szentelt a pesti professzor dualisztikus kémiajének (Snel ders 1970. 235). Winterl kémiai elméleteit Schelling is ismerte, aki *A világlélekről* 1806-os második kiadásának előszavában saját rendszerének visszaigazolójaként említette a pesti professzort:

Ezen írás átdolgozásakor némely elfeledett csíra, amely azóta kifejlődött, újra észrevehetővé vált. E megjegyzés kapcsán e munka újbóli kiadása még indokoltabbnak tűnik, s talán a szerző megemlítheti, hogy a mű [ti. a *Von der Weltseele* 1798-as kiadása] önmaga számára új is hangsúlyt kapott Winterlnek, e derék és elmélyült kutatónak a hivatkozása révén, illetve annak a véleménynek a következtében, miszerint a szerző, illetve az ő egészen más úton elért eredményei között azonosság áll fenn. (Schelling 1958. 352.)

Winterl neve egyébként szerepel Hegel *A természetfilozófia alapvonalai* című művében (Hegel 1979. 294, 321), de a későbbiekben hivatkozott rá Engels is *A természet dialektikájában* (Engels 1962. 549), s műveit szintén olvasta Strindberg, a nagy svéd drámaíró (Strindberg 2011. 226).

Winterl az egyetlen olyan magyarországi szerző, akinek egyik – eredetileg kémiai – fogalma, a ‘Band’ (*copula*) a schellingi recepció révén részévé vált a német idealizmus fogalomtörténetének is. Schelling éppen a pesti egyetem professzorától kölcsönzött kémiai terminus nyomán fejtette ki, hogy a természet polaritásai miként rendeződnek egységgé, illetve hogy miként vagyunk képesek ezt az egységet megismerni. A kortársak számára még egyértelmű volt, hogy a schellingi Band-fogalom Wintertől való, s e tényről Fries is említést tett *Kritik der Vernunft* (1807) című művében, jöllehet Schellinget bíráló jelleggel. A winterli ‘Band’ Schelling 1807-ben kiadott esztétikai írásában (*Über das Verhältnis der bildenden Künste zu der Natur*) is több helyütt szerepel, ezzel is erősítve a fogalmi átmenetet a filozófus természet- és művészetfilozófiája között.

Számos példát találhatunk tehát arra, hogy a schellingi természetfilozófia miként gyakorolt inspiratív hatást a korabeli természettudományokra, ám meglehetősen ritka, hogy egy természettudományos mű konkrét szöveghelyéhez kapcsolható fogalom épült volna be a filozófus argumentációiba. Winterl németországi recepciója, illetve a Band-fogalom Schelling általi átvétele a tudomány- és filozófiatörténeti aspektusok jénai konstelláción belüli konvergenciájának éppen e második típusát reprezentálják.

IV. ÖSSZEZÉS

A peregrinációtörténeti aspektus alkalmazása, illetve a tudománytörténeti vonatkozások nyomon követése ráirányíthatja a figyelmet néhány olyan jelenségre is, amelyek jobbra kívül esnek a hazai filozófiatörténeti interpretációk vizsgálódásainak körén. A külföldi szakirodalom vonatkozó hivatkozásai jól mutatják, hogy e megközelítésekben nem a mi narratívánk szerinti kulcsszereplők kaptak kiemelt figyelmet, hanem leginkább azok, akik peregrinációjuk során, avagy latin, illetve német nyelvű műveik révén időlegesen jelen tudtak lenni, s így parciális hatást is tudtak gyakorolni a korabeli filozófiai élet egyes centrumaiban.

A 18–19. század fordulóján a nyugat-európaiakkal szimultán jelenségek és a recepciók kölcsönösségek mögött – a magyarországi filozófiai instrumentalizáció megkésetttségéből adódóan – jobbra nem szakjellegű intézmények álltak, hanem más hazai kulturális területekhez kapcsolódó működőképes struktúrák. A felvilágosult abszolutizmus felzárkózási politikájának köszönhetően létrejött, illetve megerősödött intézményi hálózatok – így a középfokú iskolarendszer, a nagyszombati majd budai, illetve pesti egyetem, illetve a bányászat állami támogatása révén létrejövő intézmények – viszonylag szűk keresztmetszetű, ám

hosszú távon működőképes bázisául szolgáltak a nyugat-európai hatások befogadásának. E fennsík-hatás, mint ahogyan azt a magyar montaniszтика filozófia-történeti vonatkozásai is mutatták, olykor magához vonzott, illetve maga köré rendezett más, hozzá csak nagyon közvetett módon kapcsolódó kulturális területeket is.

Az említett szempontok 18. századi magyar recepciós jelenségekre történő alkalmazása természetesen lényegileg nem módosítja azt a már konszenzusosnak tekinthető összképet, amely az újabb szakirodalomban kialakult a magyar filozófia fejlődésének alapsajátosságairól – így követő jellegéről, a filozófiai eszmék vallási és etikai szempontú áttematizálódásáról, valamint a késői instrumentálizálódásról –, ugyanakkor viszont ráirányíthatják a figyelmet arra a tényre, hogy a 18–19. századi filozófia hazai viszonylatban is jelentős mértékben bővítette argumentációs bázisát a szaktudományok területéről, másrészt pedig arra, hogy néhány esetben a magyar természettudósok eredményei bekerültek a korabeli filozófia egyes meghatározó szerzőinek műveibe is.

A jénai Ásványtani Társaságban előadó magyar peregrinusok tevékenységének jelentőségét – az erősen diszkontinuus magyar Schelling-recepció korai megjelenésének tényén túl – az adja, hogy egyikük-másikuk német viszonylatban is rendelkezett némi közvetítői szereppel, vagyis a jénai egyetemen megismert fichtei és schellingi gondolatokat felvetették az Ásványtani Társaság ülésein, a mineralógia tudományként való megalapozásának és a természet egységének problematikája kapcsán. Arról, hogy a *Mineralogische Societät* közege milyen mértékben erősítette fel a romantikus természetfilozófia hatásait, nem folytak kiterjedt kutatások, de Schelling és Henrik Steffens tagsági státusza, illetve Goethe kezdeti intenzív érdeklődése a *Naturphilosophie* iránt erre enged következtetni. A magyar tiszteleti tagok által tartott felolvasások jelentősége éppen abban áll, hogy egyértelműen igazolják a természetfilozófiai gondolatok Társaságon belüli jelenlétét.

A konstellációkutatás, amely filozófiai kölcsönhatások számos aspektusát térképezte fel minuciózus pontossággal, a schellingi természetfilozófia kialakulásának fontos hatótényezőjét alkotó természettudományos korrespondenciáknak kevés figyelmet szentelt, a bölseleti vonatkozásokat számon tartó tudomány-történeti interpretációk pedig sokkal inkább a fizika és a kémia, semmint a mineralógia filozófiai iniciatíváit vizsgálták. A magyar szerzőktől elhangzott ásványtani előadások ily módon a jénai konstelláció néhány fontos momentumára világítanak rá, s adalékokkal szolgálhatnak a német idealizmus keletkezéstörténetének rekontextualizálásához is. Az Ásványtani Társaság tevékenységébe bekapcsolódott magyar schellingiánusok peregrinációjának így tehát nem csupán a magyar filozófia 18–19. századi történetének vonatkozásában van jelentősége, hanem a jénai konstelláció ez idáig jórészt még feltáratlan diszciplináris aspektusainak szempontjából is.

IRODALOM

- Bachrach Imre 1942. *Rumy Károly György és a jénai egyetem*. Pécs, Danubia.
- Bodo, Samuel 1802. Versuch eines Vorschlages die Mineralogie wissenschaftlich zu begründen. *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena*. 1. 49–70.
- Bodo, Samuel 1804. In der gesammten Natur, folglich auch in der Mineralogie, ist schlechterdings nichts absolut todttes, lebloses oder unthätiges, sondern alles thätig, wirkend und productiv. *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena*. 2. 95–110.
- Damm, Sigrid von (szerk.) 1984. *Begegnung mit Caroline. Briefe von Caroline Schlegel-Schelling*. Leipzig, Reclam.
- Düntzer, Heinrich – Ferdinand Gottfried von Herder (szerk.) 1862. *Von und an Herder. Ungedruckte Briefe aus Herders Nachlaß*. 3. kötet. Leipzig, Dyk'sche Buchhandlung.
- Engelhardt, Wolf 2003. *Goethe im Gespräch der Erde. Landschaft, Gesteine, Mineralien und Erdgeschichte in seinem Leben und Werk*. Weimar, Böhlau Nachfolger.
- Engels, Friedrich 1962. *Dialektik der Natur*. Berlin/DDR, Dietz.
- Estes, Yolanda – Curtis Bowman 2010. *J. G. Fichte and the Atheism Dispute (1798–1800)*. Farnham, Ashgate.
- Fries, Friedrich 1831. *Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft*. II. 2. kiad. Heidelberg, Winter.
- Giovanni, George di 2010. *Karl Leonhard Reinhold and the Enlightenment*. Dorndrecht – Heidelberg – London – New York, Springer.
- Gurka, Dezső 2006. Connections between Jakob Winterl's Scientific Works and Schelling's Philosophy of Nature. *Periodica Polytechnica Ser. Social and Management Sciences*. 14/1. 39–45.
- Gurka Dezső 2008. Egy magyar bányatanácsos vándorévei – báró Podmaniczky Károly jénai és freibergeri tanulmányútjának kora romantikus konnotációi. *Magyar Tudomány*. 169/3. 334–342.
- Gurka Dezső 2015. Vorträge ungarischer Schellingianer in den Sitzungen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“. In Dezső Gurka (szerk.) *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*. Budapest, Gondolat. 49–73.
- Gurka Dezső 2017a. Segner János munkásságának hatása Kant műveiben. In Gurka Dezső: *Matézis, mechanika, metafizika. 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban*. Budapest, Gondolat. 95–115.
- Gurka Dezső 2017b. A 18–19. századi magyar mineralógus-peregrináció művelődéstörténeti konnotációi. *Századok*. 151/5. 1043–1062.
- Hajós József 1970. Hazai Hegel-vonatkozások. *Korunk*, 29/8. 1207–1212.
- Hanák Tibor 1990. *Geschichte der Philosophie in Ungarn. Ein Grundriss*. München, Trofenik.
- H. Balázs Éva 1987. *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen (1765–1800)*. Budapest, Gondolat.
- Hase, Karl August von 1856. *Jenaisches Fichte-Büchlein*. Leipzig, Breitkopf und Härtel.
- Heide, Klaus 2015. Die „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“ und ihre Außenwirkung. In Dezső Gurka: *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*. Budapest, Gondolat. 9–23.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1979. *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai II. Természetfilozófia*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai.
- Kant, Immanuel 1979. *Az ítélőerő kritikája*. Ford. Hermann István. Budapest, Akadémiai.
- Kant, Immanuel 1999. *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel*. Ford. John Éva és Tengelyi László. Budapest, Atlantisz.
- Kant, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest, Atlantisz.

- Mándity Zorán 2015. Adalékok Körmőczy János emlékkönyvéhez (Az egyetemi hallgató Körmőczy emlékkönyve). *Keresztény Magvető* 121/2. 192–201.
- Mészáros András 2000. *A filozófia Magyarországon: A kezdetektől a 19. századig*. Pozsony, Kalligram.
- Moiso, Francesco 1994. Magnetismus, Elektrizität, Galvanismus. In Hans Michael Baumgartner (szerk.) *Friedrich Wilhelm Joseph Schelling Historisch-kritische Ausgabe, Ergänzungsband 5 bis 9. Wissenschaftshistorischer Bericht zu Schellings naturphilosophischen Schriften 1797–1800*. Stuttgart, Frommann-Holzboog. 165–375.
- Mokos Gyula 1890. *Magyarországi tanulók a jenai egyetemen*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Plitt, Gustav Leopold 1869. *Aus Schellings Leben in Briefen. 1. Band. 1775–1803*. Leipzig, Hirzel.
- Radbruch, Gustav 1997. *Feuerbach*. Heidelberg, Müller.
- Rasche, Ulrich 2006. Von Fichte zu Metternich. Die Universität Jena und ihre ungarländischen Studenten um 1800. In Marta Fata – Gyula Kurucz – Anton Schindling (szerk.) *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Stuttgart, Steiner. 197–226.
- Sas Andor 1914. Schelling-követő magyar természetfilozófusok a romantikus Jenában. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 38/8–9. 674–679.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1943. *Über das Verhältnis der bildenden Künste zu der Natur*. Berlin, Reimer.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1958. Von der Weltseele – eine Hypothese der höhern Physik zur Erklärung des allgemeinen Organismus (1798). In *Schellings Werke*. Nach der Originalausgabe in neuer Anordnung herausgegeben von Manfred Schröter. München, Beck. 2. kötet.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1963. *Briefe und Dokumente*. 1. kötet. Szerk. Horst Fuhrmans. Bonn, Bouvier.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1985. Előadások az akadémiai stúdium módszeréről. Ford. Révai Gábor. *Magyar Filozófiai Szemle*. 29/5–6. 813–907.
- Snelders, Henricus Adrianus Marie 1970. The Influence of the Dualistic System of Jakob Joseph Winterl (1732–1809) on the German Romantic Era. *Isis*. 61/2. 231–240.
- Strindberg, August 2011. *Ockulta Dagboken. Kommentarer*. Szerk. Karin Petherick – Göran Stockenström. Stockholm, Nordstedts.
- Szabadváry Ferenc 1999. *A magyar kémia művelődéstörténete*. Budapest, Mundus.
- Vandrák András 1867. *Az eperjesi egyházkerületi, ág. h. evangélikus collegium múltjának és jelen állapotjának vázlatos rajza*. Eperjes, Staud.
- Waltz, Georg 1871. *Caroline. Briefe an ihre Geschwister, ihre Tochter Auguste, die Familie*. 2. kötet. Leipzig, Hirzel.
- Weiss János 2007. Bevezetés. A konstellációkutatás alapvonalai. In uő: *Kant után szabadon. Tanulmányok a konstellációkutatás köréből*. Budapest, Áron. 7–16.
- Weiss, János 2009. *Was heisst Reformation der Philosophie? Tübinger Vorlesungen über Reinhold und die Reinhold-Schule*. Frankfurt/M – Berlin – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Lang.

